

ЕКСПЛІКАЦІЯ ОБРАЗУ ВОГНЮ В ЛІРИЦІ А. БЕЛОГО 1890–1910 РОКІВ

Сиромля Наталія Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Київського національного університету технологій
та дизайну
sromlya.nata@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0482-1725

Мета статті – дослідити експлікацію символічних значень образу вогню в поезії російського символіста А. Белого.

Методи дослідження. В даній студії символізм стихії вогню вивчається з лінгвістичної та лінгвокультурологічної точок зору. За допомогою прийомів описового методу відібраний та описаний цитатний матеріал, лінгвостатистичний аналіз дав змогу визначити найбільш частотні конструкції, порівняльно-зіставний аналіз символіки стихій використовувався для виявлення авторських символічних значень стихії вогню на тлі традиційних, які були знайдені у культурологічних словниках, енциклопедіях.

Результати дослідження. Виявлені та описані механізми, що дозволяють експлікувати традиційні та індивідуально-авторські символічні значення образу вогню в ліриці А. Белого: це є взаємодія міфологем та архетипів, виявлених у найближчому оточенні образу, експлікованого лексемою «вогонь». З одного боку, предметом вивчення є традиційна символіка стихії вогню, зумовлена німецько-скандинавською міфологією та бінарними архетипічними опозиціями, визначеними у поетичному мовленні автора. З іншого боку, проаналізовано індивідуально-авторську символіку, зумовлену поетичним світоглядом поета-символіста. Архетипи представлені бінарними опозиціями, що актуалізують семантику вертикального напрямку, амбівалентності, анімізму та антропоморфізму. Основні традиційні значення культурологічного символу «Вогонь» представлені у словниках та енциклопедіях символів, міфологій: живий, рухливий елемент, символ божественної енергії, світ божественних сутностей, субститут Бога на Землі, що характеризується властивостями амбівалентності – символ створення і руйнування, життя і смерті, символ родючості, символ пристрасті, сильних почуттів і бажань, символ перетворення, відродження, взаємодії стихій, символ очищення і зцілення, світла, мужності, символ творчості, натхнення. Індивідуально-авторські символічні значення формуються відповідно до його переосмислення міфів та архетипів. Отже, індивідуально-авторські символічні значення стихії вогню А. Белого такі: символ «Вогонь» трактується як відплата, виклик, він корелює із символістичним візіонерським «переживанням», тканиною, небесними явищами – «світанками» та «заходами сонця» як втілення інформації тонкого світу, людського тіла та його психічного світу, артефактів, дорогоцінних каменів на основі відтінків червоного та жовтого кольорів та властивостей прозорості, «земний» вогонь символізує фізично-життєві переживання, «небесний» – «займання духовної людини».

Висновки. Таким чином, використання міфологеми Тор, авторське осмислення архетипічних опозицій у семантичному колі образу вогню зумовило вираження традиційних і індивідуально-авторських інтерпретацій символіки вогню в ліриці А. Белого досліджуваного періоду.

Ключові слова: російський символізм, поезія, стихія вогню, А. Белий, традиційна та авторська символіка.

EXPLICATION OF THE IMAGE OF FIRE IN THE LYRICS OF A. BELY (1890–1910)

Syromlia Nataliia Mykolaivna,
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Kiev National University of Technologies and Design
sromlya.nata@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0482-1725

Purpose. The article is dedicated to a linguistic approach to analysis of symbolic meanings of the element of Fire in the poetry of Russian symbolist A. Bely.

Methods. Symbolism of the element of Fire is studied from linguistic and linguoculturological points of view. The descriptive method was used to select and describe citation material, linguistic and statistical analysis allowed to determine the most frequent constructions, comparative analysis of symbolism of fire was used to identify the author's symbolic meanings on the background of traditional ones.

Results. On the one hand the subject of the studying is traditional symbolism of the element of fire conditioned by German-Scandinavian mythology and by binary archetypal oppositions. On the other hand, we defined new author's symbolism conditioned by the author's poetic worldview.

Archetypes are represented with binary oppositions actualizing the semantics of vertical direction, ambivalence, animism and anthropomorphism. The main traditional meanings of the culturological symbol “Fire” are as follows: a living, mobile element, a symbol of divine energy, the myth world of divine essences, a substitute for God on Earth, characterized by the properties of ambivalence – a symbol of creation and destruction, life and death, also a symbol of fertility, a symbol of passion, strong feelings and desires, a symbol of transformation, rebirth, interaction of the elements, a symbol of purification and healing, light, masculinity, a symbol of creativity, inspiration.

The author's symbolic meanings are expressed according to his rethinking of the myths and archetypes and explication of the meaning in the nearest surrounding of the concept Fire in the texts. So, A. Bely's individual semantics of the element of fire is: symbol «Fire» is interpreted as a retribution, a challenge, correlates with the symbolist visionary "experience", fabric, celestial phenomena – "dawns" and "suns" as the embodiment of information of a subtle world, the human body and his mental world, artifacts, precious stones on the basis of shades of red and yellow colours and the properties of transparency, "earthly" fire symbolizes physical-vital experiences, "heavenly" fire – "the ignition of a spiritual man".

Conclusions. Thus, the use of the mythologeme Thor, the author's understanding of archetypal oppositions in the semantic circle of the image of fire led to the expression of traditional and individual-author interpretations of the symbolism of fire in the lyrics of A. Bely.

Key words: Russian symbolism, poetry, element of Fire, A. Bely, traditional and author's semantics.

1. Вступ

Система символів поета-символіста тісно пов'язана з його гносеологією, особливим осмисленням значущих для нього онтологічних реалій. За Ю.М. Лотманом, поет може черпати свою символіку з арсеналу епохи, культурного спрямування, соціального кола (Лотман, 1996: 225), що відбивається в поетичному тексті, який є одним із способів вираження особистості автора.

Мета статті – дослідити експлікацію символічних значень стихії вогню в ліриці поета-символіста А. Белого. Для досягнення мети вирішуються такі завдання: визначаються складові частини образу, аналізуються міфологемно-архетипічна, образно-асоціативна складові частини, результати порівнюються з традиційною символікою, яка зафіксована у відповідних словниках. Образ у символістському дискурсі набуває символічних значень, для визначення яких використовуємо лінгвістичний та лінгвокультурологічний підхід, що дає змогу виявити актуалізацію традиційних символічних значень і авторське наповнення стихії вогню в рамках поетики символізму.

Традиційна символіка природних стихій представлена в міфологічних словниках, словниках та енциклопедіях символів (Х. Керлот, Дж. Тресіддер, В. Бауер, В. Андреева, О. Шейніна, С. Токарев та ін.).

2. Аналіз міфологемно-архетипічної складової частини образу стихії вогню в ліриці А. Белого

Актуалізації традиційних і авторських значень символу сприяють міфологеми і архетипи, виявлені в найближчому оточенні лексеми-експлікатора символу, в нашому випадку – лексеми «вогень». Виявлена міфологема – Тор: «Из дали грозной Тор воинственный / грохочет в тучах. / Пронес огонь – огонь таинственный / на сизых кручах .... Бродил по облачному городу, / трубил тревогу. / Вцепился в огненную бороду / он Тору-богу» (Белый, 1990: 68). У германо-скандинавської міфології Тор – бог грому, бурі і родючості, співвідноситься з Перуном, це божественний богатир, що захищає богів і людей від велетнів і страшних чудовиськ (МНМ: 519). Таким чином, міфологема на тлі численних трактувань культурологічного символу сприяє актуалізації значень: символ божественної енергії, родючості, чоловічого начала, перетворень.

Архетипний шар актуалізований такими бінарними опозиціями (Иванов В., Топоров В., 1965):

1) вогень – волога (експлікація сем): «В подставленный сосуд вином струились огненные росы» (Белый, 1994: 176); 2) схід – захід: «С востока рассветом пахнуло. Огнем загорелась волна» (Белый, 1994: 351); «И долго, долго Смотрит На запад Огневой» (Белый, 1994: 276); 3) день – ніч: «Воздеваю бессонные очи – Очи, Полные слез и огня, Я в провалы зияющей ночи, В вечеряющих отсветах дня» (Белый, 1994: 221); 4) сонце – місяць: «Огневая луна из тумана глядит» (Белый, 1994: 89); 5) життя – смерть: «За жизнь, покрытую обманом, Ужалит смертью огневой» (Белый Белый, 1994: 263); 6) світлий – темний (експлікація семи): «В темнеющее поле прыснет Вечерний, первый огонек» (Белый, 1994: 230), різновид архетипу – опозиція білий – чорний: «Черный бархат истыкан так щедро бесконечностью огненных звезд» (Белый, 1994: 97), «Белизною моею успокою ваш огненный грех» (Белый, 1994: 34).

Таким чином, у найближчому оточенні лексеми «вогень» виявлені одна міфологема і сім бінарних опозицій, які сприяють актуалізації традиційних значень символу.

3. Аналіз образної семантики та асоціативного шару стихії вогню в ліриці А. Белого

Дослідження образних значень починаємо з аналізу переносних значень лексеми «вогень», серед численних експлікацій яких для статті обрані найбільш цікаві – авторські неологізми: а) авторські складні ад'єктиви: *безогненные зори* (Белый, 1994: 241), *безмирно-огненной струей* (Белый, 1994: 95), *перстом огнезарным* (Белый, 1994: 75), *златоогненных вспышек* (Белый, 1994: 201), *огнисто-блещущей грудой* (Белый, 1994: 80), *огненно-лучистой* (Белый, 1994: 26); *огневеющий пурпур* (Белый, 1994: 32); б) дієслова: «лицо постаревшего гнома / в слезах заревых *огневело*» (Белый, 1994: 85);

Асоціативний шар репрезентовано прикметниками та дієприкметниками, які експлікують таку семантику: колір – *багровый, желтый, золотой, золотистый, небесно-голубой, пунцово-красный, пурпуровый, синий, ярко-огненный*; походження – *газовый, заревой, небесный, неземной, предзакатный, солнечный*; амбівалентність – *жгучий / холодный, первый / прощальный*; аніматичність – *веселый, жестокий, звериный, злой, кровавый*; артефактуальне походження – *станционный, уличный, фонарный*; просторово-часові характеристики – *вечерний, медленный, сквозной*; почуття – *горестный, скорбный*; руйнівна стихія – *палящий, смертельный*; сприйняття за допомогою органів зору – *еле зримый, слепительный*; матеріал – *мраморный*; синестезія – *шелковый*; сакральність – *таинственный*; порушення цілісності – *разбитый*.

Виявлено асоціації, що співпадають з Російським асоціативним словником: *глаза, грудь, деревня, красный, любовь, мрак, ночь, пожар, свет, сердце, страсть, язык, языки* (РАС: 397–398).

Образна парадигма актуалізовано наступними моделями сполучення лексеми «вогонь» з найближчим оточенням.

Номінативні сполучення: $N_{N1}N_{N2}$ – очі: *огонь глаз*; почуття: *огонь страсти, огонь муки*; натхнення: *огонь для сердца*; небесний вогонь (як образ символістського візіонерського переживання): *рассвет огня*; світло: *мерцанье огня*; колір: *пурпур огня*; духовна енергія: *огонь лампадки*; аніматичність/форма: *языки огня, полосы огня*; взаємодія стихій: *фонтаны огня*; $N_{N1}N_{N5}$ – аніматичність: *огнь языком*; взаємодія стихій: *огонь струею*; $N_{N1}N_{N6}$ – колір: *риза в огне*; $2N_{N2}$ – почуття: *из грез и огня, слез и огня, тоски и огня*; $N_{N5}N_{N2}$ – почуття: *огнем неприязни*; $N_{N6}N_{N1}$ – світло: *на реке огонь, в огне кресты*; $N_{N6}N_{N2}$ – форма: *в венце огня*; $2N_{N6}$ – почуття: *в огне и любви*.

Аналіз показує, що найбільш продуктивною є модель $N_{N1}N_{N2}$ (9 значень, 11 експлікацій), найбільш частотним виявилось співвідношення вогню з почуттям та світлом.

Дієслівні моделі експлікують наступну семантику: 1) у позиції агенса: світло – *блеснуть, блестеть, блистать, вспыхнуть, гореть, мерцать, озарить, погаснуть, сверкнуть, светить, темнеть, теплится*; аніматичність – *дрожать, заползать, лизать, мигнуть, моргать*; руйнуюча сила – *сжечь, спалить, жечь, поджечь*; зброя – *стрелять*; звучання – *потрескивать*; антропоморфність – *прыснуть*; взаємодія з повітрям – *влетать*; 2) реалізація позиції пацієнта: світло – *озарять, зажечь*; руйнуюча сила – *сжечь, сгореть*; взаємодія з водою – *разливаться*; колір – *рдесть*; почуття та емоції – *боятся*; аніматичність – *бороться, ждать, почивать*.

Таким чином, перевага реалізації позиції агенса характеризує образ вогню у ліриці А. Белого як активну діючу стихію.

У ранній творчості А. Белого, згідно з дослідженнями А. Ханзен-Льове, «згорання» вважається руйнівним, якщо стосується повсякденного життя, «старого Адама», який повинен згоріти, щоб народитися заново, що є актуалізацією символіки вогню, що очищає, і метаморфози психічних енергій у світ (Ханзен-Лёве, 2003: 307, 312).

Символічні значення стихії вогню, які актуалізовані у ліриці А. Белого, утворюють такі групи. Символ «Вогонь» співвідноситься з людиною: а) тіло – *очи: «весь в огне и любви мой предсмертный блуждающий взор»* (Белый, 1994: 104-105), *«очи, полные слез и огня»* (Белый, 1994: 220), *смерть: «моя судьбина – сгореть на медленном огне»* (Белый, 1994: 268); б) почуття і емоції: 1) що виражають болісні для людини стани: *«огонь смертельной муки»* (Белый, 1994: 76); 2) піднесенні переживання: *«в венце огня над царством скуки»* (Белый, 1994: 23); в) артефакти: православна віра – *«в огне... кресты колоколен»* (Белый, 1994: 190), одяг священика – *«его риза в огне»* (Белый, 1994: 37).

Згідно з інтерпретаціями дослідників, вогонь – найтонша з чотирьох стихій, кінцевий продукт дематеріалізації, що піднімається від землі через повітря до духовного космосу (Ханзен-Лёве, 2003: 268). У мікротекстах А. Белого виявлено таке символічне значення стихії вогню як взаємодія стихій першоелементів буття: 1) вогонь і земля *«земля без огня невидима; огонь без земли обладает некой устойчивостью»* (Белый, 1994 Символизм ...: 313) – *«огонь веселый блещет с дальних кос»* (Белый, 1994: 147); 2) вогонь і вода – *«огнем загорелась волна»* (Белый, 1994: 351, 69, 147, 232), як і вода, вогонь не тільки речовина, але і інструмент перетворення, зникнення кордонів між предметними категоріями, семантичними парадигмами і символічними сферами (Ханзен-Лёве, 2003: 268); 3) вогонь і повітря – *«гряда дымных туч рдела огнем»* (Белый, 1994: 352).

Однією з найважливіших інтерпретацій образу вогню в ліриці А. Белого є амбівалентність стихії з заданим на рівні архетипу переважанням значення «смерті»: *«лучевые копья предзакатные изорвали грудь своим огнем»* (Белый, 1994: 202), що підтверджує спостереження А. Ханзен-Льове про домінуючий культ «руйнівного, архаїчного вогню» в символізмі початку століття, і його анімо-анімітичність: *«огонь веселый блещет»* (Белый, 1994: 147).

Згідно з нашими спостереженнями, стихія вогню в ліриці А. Белого об'єднує світ людей, міфологічних персонажів і птахів через характеристику очей: *«вперил... филин огонь жестоких, желтых глаз»* (Белый, 1994: 227), погляд кентавра – *«бездна тоски и огня»* (там же: 74) (для порівняння з авторською символікою стихії вогню у ліриці К. Бальмонта див.: (Сыромля, 2019)).

Під час створення метафор лексема «вогонь» стає ім'ям для: сонця, знань, світла, кольору, натхнення, тепла, відплати, стану душі, божественної енергії. Особливістю семантичних єдностей, утворених символічним полем образу вогню, є використання вільних валентних зв'язків лексем, що сприяє створенню областей їх перетину і загальних семантичних полів, розширення семантики. Наприклад, А. Ханзен-Льове зазначає, що явище Святого Духа у формі «вогняних язиків» «символісти охоче переосмислюють як естетико-художній дар .... поняття «вогняний язик» та «язик» у значенні «мова, мовлення»... «орган мовлення», ідеально дозволяли використовувати цей образ в двоякому сенсі» (Ханзен-Лёве, 2003: 289).

4. Висновки

Актуалізація міфологеми Тор і архетипичних опозицій у семантичному колі образу вогню зумовило вираження традиційних і індивідуально-авторських інтерпретацій стихії вогню в ліриці А. Белого досліджуваного нами періоду:

– традиційна символіка: жива, рухлива, амбівалентна стихія, співвідноситься зі світлом і теплом, божою енергією, сонцем, кольорним спектром гарячих кольорів, сильними почуттями і бажаннями людини, його очима, творчістю, символ взаємодії стихій першоелементів буття;

– авторське наповнення: стихія вогню інтерпретується як відплата, випробування, співвідноситься із символістським візіонерським «переживанням», тканиною, небесними явищами – «зорями» і «заходами» як втіленням інформації тонкого світу, тілом людини і його ментальним світом, артефактами, дорогоцінними каміннями на

підставі відтінків червоного і жовтого кольорів і властивості прозорості, «земної» вогонь символізує фізично-вітальні переживання, «небесний» – «займання духовної людини», за А. Ханзен-Льове.

Таким чином, виявлення авторської символіки стихії на тлі традиційної, зафіксованої у словниках, дає змогу визначити символістські інтерпретації образу вогню зокрема, що є перспективою досліджень під час порівняння результатів аналізу символіки стихій в ліриці інших символістів.

Література:

1. Белый А. Сочинения. В 2-х т. Т.1. Поэзия; Проза. Москва : Худож. лит., 1990. 703 с.
2. Белый А. Собрание сочинений. Стихотворения и поэмы. Москва : Республика, 1994. 560 с.
3. Белый А. Символизм как миропонимание / Сост., вступ. ст. и прим. Л. А. Сугай. Москва : Республика, 1994. 528 с.
4. Иванов В., Топоров В. Славянские языковые моделирующие семиотические системы: Древний период. Москва : Наука, 1965. 246 с.
5. Колобаева Л. Русский символизм. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2000. 296 с.
6. Мифы народов мира Энциклопедия: В 2-х т. Т. 2. К-Я. / Гл. ред. С. А. Токарев. Москва : Рос. Энциклопедия, 1997. 720 с.
7. Русский ассоциативный словарь. В 2 т. Т.1. От стимула к реакции: Ок. 7000 стимулов / Ю.Н. Караулов, Г.А. Черкасова, Н.В. Уфимцева, Ю.А. Сорокин, Е.Ф. Тарасов. Москва : ООО «Издательство Астрель» : ООО «Издательство АСТ», 2002. 784 с.
8. Сыромля Н. The Explication of the Author's Traditional Symbolism of the Element Fire in the Poetry of the Russian Symbolist Poet K. Balmont: The Actualization of Zoroastrianism Motives. *LANGUAGE ART*, 4(3). 2019. P. 103–117 <https://doi.org/10.22046/LA.2019.18> (дата звернення: 06.01.2021).
9. Ханзен-Лёве А. Русский символизм. Система поэтических мотивов. Мифопоэтический символизм. Космическая символика. Санкт-Петербург : «Академический проект», 2003. 816 с.

References:

1. Belyj A. (1990) Sochineniâ. V 2-h t. T.1. Poeziâ; Proza. Moskva: Hudozh. lit., 703 s.
2. Belyj A. (1994) Sbranie sochinenij. Stihotvoreniâ i poemu. Moskva: Respublika, 560 s.
3. Belyj A. (1994) Simvolizm kak miroponimanie / Sost., vstup. st. i prim. L.A. Sugaj. Moskva: Respublika, 528 s.
4. Ivanov, V., Toporov, V. (1965) Slavyanskije yazykovyie modeliruyuschie semioticheskie sistemy: Drevnij period. Moskva: Nauka, 246 s.
5. Kolobaeva L. (2000) Russkij simvolizm. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta, 296 s.
6. Mify narodov mira. Enciklopediâ: V 2-h t. (1997). Gl. red. S. A. Tokarev. Moskva: Ros. Enciklopediâ.
7. Russkij assotsiativnyj slovar. V 2 t. (2002) T.1. Ot stimula k reakcii: Ok. 7000 stimulo. / Yu. N. Karaulov, G. A. Cherkasova, N. V. Ufimtseva, Yu. A. Sorokin, E. F. Tarasov. Moskva: ООО «Izdatelstvo Astrel»: ООО «Izdatelstvo AST», 784 s.
8. Syromlia N. (2019) The Explication of the Author's Traditional Symbolism of the Element Fire in the Poetry of the Russian Symbolist Poet K. Balmont: The Actualization of Zoroastrianism Motives. *LANGUAGE ART*, 4(3). <https://doi.org/10.22046/LA.2019.18>.
9. Hanzen-Lève A. (2003) Russkij simvolizm. Sistema poeticheskij motivov. Mifopoeticheskij simvolizm. Kosmicheskaâ simvolika. SPb.: «Akademicheskij proekt», 816 s.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2021

The article was received 18 January 2021